

Miért robbant a pokolgép?

VISSZHANG - LXI. évfolyam, 18. szám, 2017. május 5.

Egy pokolgép mechanikája címmel az *Élet és Irodalom* március 17-i száma közölt Vajda Mihály *Rejtektutak a posztmodernben* című könyvéről egész oldalas recenziót, amelyik Vajdát egy hozzám érkezett eposta szerint „úgy tűnik, kivégezte”. A recenzió címe rejtélyes, hacsak nem magára a recenzióra vonatkozik, ami egy nyilvánvalóan időzített pokolgép (ez utóbbi angol neve „time-bomb”), csak nem értem, miért helyezte olvasói figyelmébe az *ÉS*. A félrevezető és felületes recenziót, és benne mind a filozófus Vajdát, mind a nem kevésbé kitűnő Kalligram Kiadót, hiszen kiadta, pellengérré állító „kivégzést”. Mindenki azt mond, amit akar, és erre manapság Washingtontól Moszkváig elég sok az ámulatos példa. Engem inkább az érdekel, miért közölte az *ÉS*. Ez talán egyszerűbbre kérdez, mint ha azt firtatnám, miért került egy politikus olyan posztra, amelyikről azt mondhatja, ami neki éppen eszébe jut és az ingere.

Rejtélyes a hosszú recenzió végén zárójelbe kötött szerkesztőségi adat is: „(Sipos Balázs 1991-ben született kritikus)”, hiszen miért került oda, hogy hány éves a kritikus? Mire szolgál?

A recenzióban szó sem esik arról, hogy a könyv Vajda Mihály *Válogatott műveinek* harmadik kötete, és mire ez a 2015-ös kötet recenziója 2017 márciusában megjelent, 2016-ban már kiadták a negyedik és utolsó kötetét. Ez *A személyes emlékezet filozófiája*, 1362 + 22 számozatlan oldalon, Vajda 36 könyvének, 425 írásának, a róla szóló 7 kötetnek, 37 cikknek és 48 interjúnak az adataival; (ezek sehol sincsenek megadva a négy válogatott kötetben az írások alatt, lábjegyzetben vagy a címüknel). A recenzeált harmadik kötet szerkesztői utószavában már magyarázat volt olvasható „a jelen életműkiadás kötetei által sugallt periodizációról”, és magyarázat arról, hogy miért „találhatja az olvasó a jelen kötetben az *Illisszosz-parti beszélgetéseket*, a *Tükörbent* és a *Meséket*, melyeket – e sorok írója legalábbis – már inkább a posztmodern korszakot követő új gondolkodásmód gyümölcseinek lát.” (1088. o.)

Mind a „történelem”, mind az „egész” megkérdőjeleződik már formálisan is, hiszen amivel a recenzió foglalkozik, mint idézni fogom újra: „*Vajda Mihály kilencvenes évekbeli szövegeit egybegyűjtő kötete*”, de a szerkesztő megnevezte első két kötet 2001-ben, a harmadik 2003-ban jelent meg. Engem ebből most nem az érdekel, hogy ezekkel tényleg, és tényleg ezekkel, új gondolkodásmód jelenik-e meg Vajdánál. Saját kérdésem egyfelől, hogy az 1991-ben született recenzensnek 2017-ben történelem lehet-e az elmúlt 26 év egésze, másfelől, hogy vízvonalas lehet-e számára, és miféle, hogy egy írás 1999-ben jelent meg, egy másik 2001-ben vagy 2003-ban. Számít-e, hogy valami 8 éves vagy 12 éves korában foglalkozott olyan dolgokkal, amelyek az ő számára 2016-ban már történelem, passzé, vagy még mindig „a rendszerváltás utáni Zeitzgeist” jelen ideje, illetve mióta jelen idő számára, amelyikben recenzióját írta? Amibe Vajdánál eléggé határozottan és lenézően, felülről beleköt, napi polémia-e, vagy történelmi visszatekintés? Ugyanis az előbbinek tűnik. Vagy ő készítette közreadott értelmezésében? Egész-e a harmadik kötetben *nyomdailag* egybekötött anyag? Ha nem, miért ítélkezett róla a recenzens több mint 400 oldal – említetlen – kihagyásával, csak azért, mert azok az írások 1999 után készültek, illetve jelentek meg? És egész-e Vajda filozófiai gondolkodása, ha a „rendszerváltás” utáni, ha tehát időben így lehatárolt elsősorban a magyarországi helyzetre vonatkoztatjuk mind filozófiailag, mind társadalmilag-politikailag? Hiszen amit most helyzetnek mondok, a recenzióban a „Zeitzgeist”, amelyik úgy jár át filozófiát, politikát, divatot és zsurnalisztikát, ahogyan a gyomorsav előételt, levest, főfogásokat, desszertet, sajtót, majd azok eltüntetésével maga is eltűnik.

A *Válogatott Művek* harmadik és negyedik kötete közti kapcsolatot illetően csak egy részletre utalok, apró részlet, de hiszen a részletekben nem az ördög búj meg. (A „megbújik” viszont emlékeztet egy másik,

közbevetésként ide illő részletre. A *Rejtektutak a posztmodernben* recenzense azt írja, hogy Vajda „Eljárását szellemtörténeti vízió támasztja alá. (...) Rögtön a kezdet kezdetén tévútra tévedt az európai gondolkodás. (Ezért kell »rejtektutakat«, »ösvényeket« keresnünk, lásd Vajda és Heidegger könyvcímeit.)” Nos, Heidegger könyvének, a *Holzwegének* a címe magyarra fordíthatatlan, ugyanis a szó a közbeszéd metaforája szerint magyarul valóban „tévút”, Heidegger azonban ezt ironikusan használja, amennyiben a szó szerinti jelentést is jelzi, ami a *Wahrig* szótár szerint: „csak az erdőgazdaságot szolgáló út, amelyik nem köt össze egymással hely(ség)eket [Orte]”. Vagyis az erdészeken kívül mások számára céltalannak tűnhet, hiszen nem viszi őket ki az erdőből. A filozófusnak viszont szemlélődésre jó, hasznos, ahogy az erdésznek is a maga erdési foglalkozásának megfelelően.)

A recenzeált *Rejtektutak* kötet végén olvasható egy naplókivonat, Vajda megemlíti benne (1082. o.) egy a *Beszélő* számára készített írást, ami 1999-ben készült, a 2007-es *Sisakrostély-hatás* című könyvben újra megjelent, és most a 2016-os kötetben is olvasható, címe *Az én 1986-om*. Aki erre felfigyel, egy ilyen apró részletből is rájöhet, hogy *A személyes emlékezet problematikája* nemcsak a *Válogatott Művek* negyedik kötetének a címe, hanem Vajda Mihály gondolkodásának és viszonyulásainak is az egyik meghatározó tényezője.

És akkor a felvetett egészre vonatkozó kérdések kérdése: Vajda teszi-e, vagy csupán a kritikus korlátolt értelmezése, amit róla mond? A látszólag szó szerinti idézetek csak abban az összefüggésben lehetnek érthetőek, amelyikből ki lettek szakítva, akkor viszont minden attól függ, hogyan értelmezte – és esetleg hogyan akarta kihasználni – az összefüggést a kiszakító.

A megjelent recenzió minőségére azonban, immanensen, már annak nyitó bekezdése figyelmessé tett. Ez is persze részlet, de a rá következők felütése. Idézem: „*Vajda Mihály kilencvenes évekbeli szövegeit egybegyűjtő kötete, a Rejtektutak a posztmodernben a rendszerváltás utáni Zeitgeist filozófiai feltérképezése. Hiperkonzervatív (ontológiai) érvekre támaszkodva minden létező politikai gyakorlat beszüntetését, hiperliberális etikai maximákra támaszkodva pedig egy drasztikusan szolipszisztikus életélvezés elsajátítását szorgalmazza. Álláspontja ideológiai ellentmondásosságát nem oldja fel.*” Hadd menjek végig sorjában ennek a nyitó bekezdésnek a két mondatán.

Többszörösen félrevezető a szöveg. Amellett, hogy nem említi, egy *Válogatott Művek* harmadik kötetéről van szó, azért is, mivel a kötet nem gyűjti egybe „*Vajda Mihály kilencvenes évekbeli szövegeit*”, és nem csak azokat tartalmazza. Félrevezető továbbá, hogy ami a kötetben olvasható, az a „*rendszerváltás utáni Zeitgeist filozófiai feltérképezése*”, hiszen Nyugaton nem volt rendszerváltás, és Vajda Mihály (ebben a kötetben is) az ott 1989 előtt publikált filozófusok gondolkodásának összefüggésében írt, olyanokról ráadásul, akik határozottan nem mondták magukat „posztmodernnek”, mint Derrida, Deleuze, Foucault, Ricœur, vagy nem is mondhatták, mint Nietzsche, vagy nem mondták volna, mint Heidegger, és nem is a csehszlovák „rendszerváltás” után gyűjtötták fel magukat tiltakozásul, mint Patočka.

Félrevezetőnek, nem csak felületesnek mondanám azt is, ha valaki összekeveri az ontológiát egyfelől az ideológiával, másfelől a konzervativizmussal, és a XX. századi filozófiai gondolkodást a rendszerváltás utáni „Zeitgeist”-tel. Ráadásul ennek a „Zeitgeist”-nek a „*filozófiai feltérképezését*” úgy fogja fel és ismeri, mint Vajda, és jobban, hiszen ha kritizálja, akkor kívülről; (mintha fel se merülne neki, amit a Földszellem mond Goethe Faustjának: „Du gleichst dem Geist, den Du begreifst, nicht mir”, „ahhoz a szellemhez hasonlítasz, amelyet felfogsz, nem hozzám”.)

Nem tudom, felületesség-e, ha valaki éppen Vajdával kapcsolatban nem tudja vagy nem akarja olvasói figyelmét felhívni arra a legkésőbb a XX. század közepén problémának és sokak számára ténynek gondolt környékére, hogy a Platónról és Arisztotelészről eredeztethető és európai „filozófia” bevégződött, anélkül persze, hogy a gondolkodás és annak vizsgálata is véget ért volna. (Erre Husserltől, Wittgensteintől, Russeltől, Whiteheadtól Heideggeren, Sartrén, Merleau-Pontyn, Popperen, az analitikus és a nyelvfilozófián, a beszédaktus- és a szövegelméleten túl Foucaultig, Derridáig, Deleuzig elég sok és sokféle, egymástól elütő példát lehet találni. Heidegger 1964-es előadása: *A filozófia vége és a*

gondolkodás feladata már inkább arra példa, hogy Fukuyama miért írt könyvet „a történelem végéről”. (Heidegger egyébként előadását Franciaországban franciául tartotta, két évvel később franciául jelent meg ott; Németországban németül csak 1969-ben. Ellentétben a recenzens inszINUÁCIÓJÁVAL Heidegger nem nacionalistaként, hanem filozófusként mondta, hogy aki filozofálni akar, annak meg kell tanulnia németül, ugyanis németül is, ahogyan ő is megtanult görögül, latinul, franciául.)

Az is furcsa jellemzés, hogy az ontológia „*hiperkonzervatív*”. Heidegger végül is a XX. század egyik legradikálisabb *gondolkodója* volt, de Sartre se volt az, se Jaspers, de Nicolai Hartmann és Lukács György sem, bármit gondoljon is róluk bárki. Azt állítani viszont, hogy Vajda Mihály „*hiperkonzervatív (ontológiai) érvekre támaszkodik*”, nem furcsa, hanem retorikus túlzással álcázott félrevezetés, akárcsak azt állítani, hogy Vajda „*minden létező politikai gyakorlat beszüntetését*” és „*egy drasztikus-szolipszisztikus életvezetés elsajátítását*” szorgalmazza, még hozzá – ez is a nonszensz kifejezések egyike – „*hiperliberális etikai maximákra támaszkodva*”. Szorgalmazza? Ezt mintha elfelejtette volna a recenzens később, amikor értetlenkedik: „*Mit állít Vajda? Ezt: »mindegyikünknek megvan tehát a magunk igazsága. És szükségünk van erre az igazságra, de soha megegyezni nem fogunk az alapelveket illetően*». (A mondat tényleg le van írva a könyvben, ezekkel a kiemelésekkel, ezzel a szórenddel, a 495. oldalon.)”

Valóban. Ám szintén valóban egy „*És ezt is állítja*” után ezúttal a 335. oldalról hoz idézetet, holott azon a 495. oldalon, a szöveg utolsó bekezdésében ez is olvasható: „Tudom, senkit se győzők meg arról, amit most mondok, ha egyszer nem így gondolja. Mert én úgy hiszem, nem lehetetlen arra *törekedni*, hogy eltérő alapelveink valahol kibékíthetők legyenek egymással. Csak arra van szükségünk, hogy megpróbáljak ironikus távolságot tartani saját alapelveimtől, ne tekintsem őket szentnek, és megpróbáljam *megérteni*, hogyan lehet, hogy a másoknak meg más az igazsága. Ez ugyanis *mindig* lehetséges. Nem hiszem persze, hogy ez a törekvésünk mindig sikerrel járna. (...) És mégis vallom Bibóval, hogy »nagyon lényeges felismerés az, hogy a más ember kényszerítése útján való hatalomszerzés..., a félelemtől való megmenekülésnek ez az útja hamis«. Hogy nem lehetetlen a hatalmat humanizálni. Igaz-e ez? Vagy csak vágykép?”

A kérdőjel az utolsó mondat és egyben az írás végén nem az űrben lóg-magasodik, hiszen Vajda azt mondta előtte, újra idézem: „én úgy hiszem, nem lehetetlen arra *törekedni*”. A recenzens miért nem ezeket idézte, azt befejezve, hogy „*Mit állít Vajda?*”

A recenzió nyitó bekezdésének rövid záró mondata, a kioktatóan lekezelő állítás meghökkentett, aztán megnevettegetett: „*Álláspontja ideológiai ellentmondásosságát nem oldja fel.*” Ezt az „*álláspontot*” – gondolom, a hiperkonzervatív és a hiperliberális bizarr együttesét – ugyanis a recenzens találta ki, és mi másra támaszkodott, mint saját értetlenségére, ideológiájára és retorikájára. Ideológiát felettébb könnyű retorikai futamokkal kifejezni. Lukács György persze elfelejtette *A munka ontológiája* írása és publikálása idején, hogy Marx a világot megváltoztatni akarta, nem magyarázni, mint a filozófusok, ám ezt feltehetően azzal a szándékkal felejtette el, hogy filozófiával alapozzon meg egy ideológiát annak bizonyosságául, hogy az nem ideológia.

Vajda Mihály gondolkodói szándéka, amennyire írásaiból értem, éppen az ideológiák és efféle megalapozásuk ellen irányul, és a rájuk vágyakozástól megszabadulásra készlet.

Washingtontól Moszkváig mindenki azt mond, amit akar, és ez nem csak politikusokra vonatkozik. Valójában tényleg nem érdekel, hogy Vajda Mihály könyvének recenzense miért mondja, amiket mond, az viszont igen, az *Élet és Irodalom* miért közölte, miért akarta Vajda Mihályt (és a Kalligram Kiadót is) bántani, olvasóit félreinformálni vagy semmibe venni azzal, hogy nem törődik az információ minőségével. Avagy vannak, akik nem megállapítják, hanem örülnek annak, amiről engem az eposta lakonikusan tudósított Vajda Mihállyal kapcsolatban: „úgy tűnik, kivégezték”?